

PRZYCZYNY ORAZ OSOBLIWOŚCI LIKWIDACJI SPÓŁKI "PROSWITA" NA WOŁYNIU W LATACH 1928 – 1933

Ivan Tychyna

*Doktorant Wydziału Historii, Politologii i Stosunków Międzynarodowych
Czernowieckiego Uniwersytetu Narodowego imienia Jurijja Fedkowycza,
(Czerniowce, Ukraina)
initapmc@gmail.com*

Adnotacja. W artykule naświetla się przyczyny likwidacji przez polską władzę towarzystwa kulturowo-oświatowego "Proswita" na terytorium województwa wołyńskiego pod koniec 1920 i na początku 1930 roku. Scharakteryzowano politykę polskiej władzy wobec ukraińskiego ruchu narodowego na Wołyniu, przeanalizowano pozycję wojewody wołyńskiego Henryka Józewskiego wobec "Proswity". Przedstawiono przyczyny oraz sposoby likwidacji towarzystwa "Proswita" na Wołyniu, przeanalizowano konsekwencje, które dane wydarzenie wywarło na społeczno-polityczne oraz kulturowe procesy w państwie.

Słowa kluczowe: polska władza, towarzystwo "Proswita", województwo wołyńskie, wspólnota ukraińska, ruch narodowy, II Rzeczpospolita Polska, Henryk Józewski.

CAUSES AND FEATURES OF LIQUIDATION OF THE ENTERPRISE "PROJECT" IN VOLYNIA: 1928 - 1933 YEARS

Ivan Tychyna

*Graduate student of the Faculty of History, Political Science and International
Relations, Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych,
(Chernivtsi, Ukraine)*

Abstract: The article describes the reasons for the elimination of the Prosvita cultural and educational society by the Polish authorities in Volyn Province in the late 1920-s and early 1930-s. The policy of the Polish authorities concerning the Ukrainian national movement in Volyn was described, and the position of the Volyn governor Henrik Yuzevsky concerning "Enlightenment" was analyzed. The reasons and features of liquidation of the Prosvita Society in Volyn are disclosed, the consequences of this event on the socio-political and cultural processes in the province were analyzed.

Key words: Polish power, Prosvita Society, Volyn Voivodship, Ukrainian community, national movement, Second Pospolyta, Henryk Yuzevsky.

ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» НА ВОЛИНІ: 1928 – 1933 РОКИ.

Тичина Іван

*Аспірант факультету історії, політології та міжнародних відносин,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
(Чернівці, Україна)*

Анотація. У статті висвітлюються причини ліквідації польською владою культурно-освітнього товариства «Просвіта» на території Волинського воєводства наприкінці 1920 – початку 1930-х рр. Охарактеризовано політику польської влади щодо

українського національного руху на Волині, проаналізовано позицію волинського воєводи Генріха Юзевського щодо «Просвіти». Розкрито причини та особливості ліквідації товариства «Просвіта» на Волині, проаналізовано наслідки, які мала ця подія на суспільно-політичні та культурні процеси в краї.

Ключові слова: польська влада, товариство «Просвіта», Волинське воєводство, українська громада, національний рух, Друга річ Посполита, Генріх Юзевський.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важко переоцінити роль товариства «Просвіта» у міжвоєнний період в житті українців, які потрапили у склад Другої Речі Посполитої. Саме ця громадська організація відіграла провідну роль в репрезентації та розвитку культури і освіти, пропагуванні української національної ідеї, гуртуючи навколо себе інтелігенцію, молодь, селян. Будучи заснованою у Галичині в 1868 році, «Просвіта» досить швидко завойовує прихильність і на Волині, ставши після Першої світової війни найпопулярнішою і наймасовішою організацією цього краю. Тому не дивно, о саме товариство «Просвіта» стало на захист національних інтересів українців, на захист православної церкви, взявши на себе найбільш запитані у тогочасному суспільстві функції: книговидання, налагодження шкільної освіти, тощо.

Метою запропонованої статті є з'ясування та аналіз причин переслідування товариства «Просвіта» польською владою, та наслідки ліквідації товариства для культурно-освітнього розвитку Волині у 30-х роках ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень з теми. Історію становлення, діяльності та ліквідації товариства «Просвіта» на Волині у міжвоєнний період досліджували сучасні українські історики, присвятивши цій темі ряд наукових статей та монографій. Серед найважливіших праць щодо досліджуваної проблеми слід виділити роботи І. Зуляка (Зуляк, 2005), М. Філіпович (Філіпович, 2001; 2007), Б. Савчука (Савчук, 1996), які ґрунтовно і різносторонньо досліджували волинську «Просвіту» міжвоєнного періоду і присвятили цій темі власні монографії. Серед наукових статей слід виділити роботи М. Кучерепа (Кучерепа, 2001; 2016), Ю. Крамара (Крамар, 2016), О. Дем'янюк (Дем'янюк, 2016), Л. Стрільчук (Стрільчук, 2016; 2017). Перелічені автори розглядають діяльність товариства «Просвіта» на Волині у досліджуваний період, аналізують політику польської влади щодо «Просвіти», вивчають діяльність повітових товариств та їх діячів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Західна Волинь у період між двома світовими війнами перебувала у складі Другої Речі Посполитої. На цій території польською владою у 1921 році було утворене Волинське воєводство. Розгортання діяльності українських громадсько-культурних організацій і товариств, у тому числі. «Просвіти», на території Західної Волині розпочалося на початку 1920-х років, коли остаточно вирішилося питання державної приналежності західноволинських земель. Останні, на підставі умов Ризького мирного договору 1921 року, відійшли до Польщі. Переважну більшість мешканців новоствореного Волинського воєводства, за даними перепису 1921 року, становили українці.

Як зазначає дослідник просвітянського руху на Волині М. Кучерепа, на початку 1920-х років «Просвіти» в краї перебували на організаційній стадії і діяли вони з великою обережністю. У повітах Волинського воєводства засновувалися самостійні просвітянські товариства з окремими статутами. Відповідні осередки діяли у Кременці, Дубно, Рівному, Луцьку, Горохові, Володимирі, Ковелі. Кожен

із них засновував бібліотеки-читальні. І уже станом на 1926 рік таких читалень у воєводстві було 600 (Кучерепа, 2016).

Товариство «Просвіта» стало одним з головних осередків національного життя місцевих українців. Своє завдання воно вбачало у розповсюдженні освіти й піднесенні національної самосвідомості українського населення Волині. Досить швидко просвітянство набуває все більшої популярності і перетворилося на масове явище. Кожне товариство започаткувало велику кількість філій у містах, а також у маленьких містечках і селах воєводства. Найбільшим періодом розквіту та розгалуженої діяльності товариства «Просвіта» у Волинському воєводстві стали 1928–1929 роки. На ту пору на терені воєводства налічувалося загалом 640 організаційних осередків товариства, які об'єднували 16 700 членів (Крамар, 2016).

Зростання кількості просвітянських осередків поставило на повістку денну необхідність утворити єдиний центр «Волинської Просвіти». З цією метою з ініціативи ради Луцької «Просвіти» був скликаний 15 лютого 1921 року перший з'їзд представників повітових товариств. Його делегати заслухали доповіді «Українська школа на Волині», «Позашкільна освіта», «Дошкільне виховання», «Організація Просвіти на Волині», з якими виступили І. Власовський, Р. Шкляр, В. Федоренко, А. Пашук. Після дебатів з'їзд прийняв ухвалу про утворення «Об'єднання культурно-просвітних організацій Волині» і схвалив його Статут. І уже на цьому етапі діяльності «Просвіти», вперше, польська влада декларує своє відношення до українського об'єднання, і ця декларація звелася до того, що воєводське управління Статут «Просвіти» не зареєструвало.

А між тим, «Просвіта» активно займається розвитком україномовного шкільництва на Волині. Зазначимо, що на той час, 1922 рік, на території Волинського воєводства діяло 442 школи з українською мовою викладання (Iwanicki, 1975, S. 133). Однак, ще до вступу в дію закону про шкільництво 1924 року переважна більшість цих шкіл була закрита польською владою.

Зусиллями товариств організовувались курси для неписьменних селян, а для вчителів – курси українознавства. Просвітяни завозили на Волинь з Галичини шкільні підручники українською мовою. Програма ліквідації неписьменності передбачала організацію філіями й читальнями відповідних курсів, видання букварів, «Просвітних листків», забезпечення ними слухачів.

Однак, у 1927 - 1928 навчальному році на території Волині залишилось лише п'ять шкіл, де навчання проводилось українською мовою. Саме тому, товариство «Просвіта» активно стало на захист українських шкіл в краї. Члени товариства брали дієву участь у акціях шкільних плебісцитів, складанні декларацій за відкриття україномовних шкіл.

Як зазначає український історик Ю. Крамар, пожвавлення українського національного руху на Волині викликало неабияке занепокоєння польської влади. Обговоренню цього питання було присвячено зібрання повітових старост, яке відбулося 18–20 січня 1923 року в Луцьку під головуванням виконувача обов'язків воєводи Тадеуша Двораковського. Більшість повітових старост у своїх виступах наголошували, що український національний рух на Волині існує і становить серйозну загрозу для польських національних інтересів. «Рух українців, – стверджував любомльський староста, – започаткувало православне духовенство і українське учительство, яке перебуває під впливом діячів зі Східної Малополющі.

Дубенський староста констатував надто «швидкі темпи полонізації українців, що дало протилежний бажаному результат – створило поле для української агітації» (Крамар, 2016, С.59 – 60).

З перших днів існування «Просвіт» на Волині, польська адміністрація неприхильно ставилася до їх діяльності. Різними заборонами і репресіями вона стримувала розвиток українських культурно-просвітницьких організацій. Влада відмовлялася реєструвати філії, забороняла вистави, виступи українських хорів. Незважаючи на це, до кінця 1927 року «Просвіти» покрили густою мережею власних філій майже все Волинське воєводство. Лише Луцька «Просвіта» у 1928 році мала більше сотні своїх філій у селах і містечках повіту, в яких нараховувалось майже три тисячі членів (Кучерепа, 2016, С. 29).

Втім, не дивлячись на зростаючу протидію з боку польської влади чисельність місцевих осередків «Просвіти» на Волині продовжувала зростати. Існували, щоправда, й чималі труднощі в діяльності товариства на місцях. Вони були пов'язані не лише з утисками польської влади, а й з гострою нестачею фінансових коштів. Певну допомогу організації надавали українські послы, центральна управа «Просвіти» у Львові, західноукраїнські політичні партії (Зуляк, 2005, С. 347).

Вже у 1927 році під приводом «політичної неблагонадійності» було закрито десятки повітових осередків «Просвіт». Наприклад, офіційним приводом до ліквідації дубнівської «Просвіти» стало опанування її осередків впливами Сель-робу. В Дубні повітовий осередок товариства очолював посол М. Чусмай – один із лідерів партії Сель-роб. У звіті воєводи В. Меха за 1927 рік читаємо: «посол Чусмай систематично влаштовує політичні наради виключно за допомогою членів «Просвіти» та її філій, що вказує на те, що діяльність товариства є швидше політичною, аніж освітньою» (Крамар, 2016, С.60).

Чергова хвиля репресій проти української організації розгорнулася у 1928 році після призначення очільником воєводської адміністрації Генрика Юзевського. Головним завданням польської політики на Волині воєвода визначив державну асиміляцію краю. Стратегічна мета «волинської політики» полягала в тому, щоб шляхом політичної асиміляції українського населення Волині добитися найтіснішої інтеграції цього регіону з Польщею (Стрільчук, 2017, С. 15). Даючи загальну оцінку українству Волині, Г. Юзевський приходив до висновку, що загалом воно було придатне для державної асиміляції і схильне до співпраці з поляками. Однак, на думку воєводи, український рух на Волині, з огляду на державні інтереси Польщі, мав одну дуже небезпечну рису – йому був притаманний сильний галицький вплив. Через те важливе місце у «волинській програмі» займала проблема ізоляції Волині від політичних та ідеологічних впливів Східної Галичини. Передбачалось ліквідувати на терені воєводства політичні і громадсько-культурні організації, осередки яких перебували поза межами Волині.

Вважаючи «Просвіти» політичною експозитурою українського націоналізму Галичини, Г. Юзевський повів з ними нещадну боротьбу. Лише у 1928 році було ліквідовано 318 осередків товариства (Кучерепа, 2016, С. 29-30). В цьому ж році «Просвіти» змушені були припинити своє існування у рівненському, ковельському і дубнівському повітах, а в наступному – у Володимирському повіті.

До середини 30-х років адміністрація Г. Юзевського ліквідувала більшість осередків «Просвіт» на Волині. У 1935 р. їх залишилося лише сім.

Взамін ліквідованих осередків товариства «Просвіта», воєводська адміністрація мала намір створити українські громадсько-культурні організації, які б діяли під опікою влади й стояли на платформі польсько-українського співробітництва. Однією з них стала так звана «Просвітянська Хата» (Савчук, 1996, С. 112).

Перші «Просвітянські хати» почали з'являтися у волинських селах у 1932 році, після того як воєводська адміністрація ліквідувала більшість осередків товариства «Просвіта» на Волині. Їхнє відкриття супроводжувалося великими урочистостями, в яких брали участь українські послы й сенатори Волині, представники воєводської адміністрації. Розбудова «Просвітянських хат» проходила досить швидкими темпами. Якщо в 1932 році їх налічувалося лише сім, то вже в 1937-му – близько 120, найбільше в Рівненському (53), Луцькому (28), Здолбунівському(28), Дубенському (19) повітах (Крамар, 2016, С.61.)

Створені на місці ліквідованих польською владою «Просвіт» українські громадсько-культурні організації, на зразок «Просвітянських Хат», «Просвітянських хорів» розглядались, насамперед, як інструмент для реалізації політичної концепції волинського воєводи Г. Юзевського, яка реалізовувалась у 1928–1938 рр. Чисельність цих організацій була невеликою (у 1937 р. на території воєводства налічувалося усього 120 «Просвітянських Хат»; для порівняння: станом на 1928 р. на Волині існувало 478 осередків «Просвіт»), а їх впливи – незначними.

Найбільш масовою українською громадсько-культурною організацією на Волині упродовж майже всього міжвоєнного періоду залишалося культурно-освітнє товариство «Просвіта». Із цим товариством пов'язане відродження традицій української народної хореографії, розвиток інструментального музичного мистецтва, аматорського, а згодом і професійного театру на західноволинських землях. Товариство опікувалось україномовним шкільництвом, розвивало різні форми позашкільної освіти серед місцевих українців.

Репресивна політика польської влади на початку 1930-х рр. привела до фактично повного припинення діяльності товариства «Просвіта» на території Волинського воєводства. Ці заходи мали негативний вплив на національно-культурне життя українського населення краю, спричинили загострення їх взаємин з місцевою воєводською адміністрацією.

Утворені на місці ліквідованих польською владою «Просвіт» українські громадсько-культурні організації, на зразок «Просвітянських Хат», «Просвітянських хорів» розглядались, насамперед, як інструмент для реалізації політичної концепції волинського воєводи Г. Юзевського, яка реалізовувалась у 1928–1938 роках. Чисельність цих організацій була невеликою (у 1937 р. на території воєводства налічувалося усього 120 «Просвітянських Хат»; для порівняння: станом на 1928 рік на Волині існувало 478 осередків «Просвіт»), а їх впливи – незначними (Крамар, 2016, С. 61).

Висновки. «Просвіти» на Волині стали одним із основних носіїв національної ідеї в краї. Мешканці Волині належно усвідомлювали необхідність такої організації, як «Просвіта», тому вона розвивалася за активного сприяння не тільки української еліти, але й широкого загалу.

Репресивна політика польської влади на початку 1930-х рр. привела до фактично повного припинення діяльності товариства «Просвіта» на території Волинського воєводства. Ці заходи мали негативний вплив на національно-культурне життя українського населення краю, спричинили загострення їх взаємин з місцевою воєводською адміністрацією.

References:

1. Дем'янюк О. Діяльність осередків «Просвіти» в добу Директорії УНР (1918 – 1921 рр.) / О. Дем'янюк // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки» - № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 22 – 27.
2. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) : монографія / І. С. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с.
3. Зуляк І. «Просвіта» і суспільно-політичний рух Західної України (1919–1939). / І. Зуляк // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2005. – Вип. 272. – С. 90–97.
4. Крамар Ю. Ліквідація товариства «Просвіта» на західноволинських землях (1928 – 1933 рр.) \ Ю. Крамар // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки» - № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 58 – 63.
5. Кучерепа М. «Просвіта» на Волині у міжвоєнний період (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / М. Кучерепа // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне. Збірник наукових статей і документів / [за ред. В.К. Барана]. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – С. 11-23.
6. Кучерепа М. Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918 – 1939 рр.) / М. Кучерепа // Науковий Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки» - № 3(328). – Луцьк: Вежа, 2016. – С. 27 – 35.
7. Савчуук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 149 с.
8. Стрільчук Л. Політика Другої Речі Посполитої на території Західної Волині щодо національних та громадських організацій / Л. Стрільчук // Міжнародна наукова конференція присвячена темі прометеїзму «Видатні постаті прометеїзму. Геррик Юзевський і його спадщина (до 125 річниці з дня народження)». Сьома щорічна сесія на тему прометеїзму. М.Луцьк, 26-27 жовтня 2017 р. – Луцьк, 2017. – С.15 – 16.
9. Стрільчук Л. Участь Арсена Річинського в громадсько-релігійному житті Волині 20 – 30-х рр.. ХХ століття / Л. Стрільчук // Роль особистості в Церкві. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Луцьк, 2016. – С. 157 – 164.
10. Філіпович М. Луцька «Просвіта». 1918–1935 рр. : монографія / М. Б. Філіпович. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 240 с.
11. Філіпович М. Українсько-польські відносини на прикладі діяльності Луцької повітової «Просвіти» в 20–30-х роках ХХ ст. / М. Філіпович // Україна у ХХ столітті: уроки, проблеми, перспективи. – Київ: МІЛП, Український Центр духовної культури, 2001. – С. 168–177.
12. Iwanicki M. Oświata i szkolnictwoukraińskie w Polsce w latach 1918–1939 / M. Iwanicki. – Siedlce : Wyd. Uczelniane WSP w Siedlcach, 1975. – 272 s.